

A "sodródó nemzedék" kormányos nélkül. Főoldal a lengyelországi politikai pártok és a fiatalok közötti kapcsolatok alakításának akadályai

Radosław Marzęcki, Ph. D. ¹

Absztrakt

A cikkben a szerző adatokat mutat be a politikai pártok és a lengyel fiatalok közötti hatékony kommunikáció legfontosabb akadályainak azonosítására. A szerző által elfogadott fő feltételezések azzal a meggyőződéssel kapcsolatosak, hogy a közép- és kelet-európai országok még mindig próbálják kitalálni, hogyan kezeljék az átalakulással kapcsolatos legfontosabb kihívásokat - a civil társadalom (újra)létrehozását és a politikai diskurzus új, demokratikus kultúráját. Megértve, hogy minden társadalmi változás evolúciós jellegű és valamilyen társadalmi mozgalom része, a szerző feltételezi, hogy a posztkommunista társadalmak előtt most lehetőség nyílik e folyamat érdemi felgyorsítására. Ez az esély a polgárok fiatal - gyakran magukkal a demokráciákkal egyidős - generációjához kapcsolódik.

Kulcsszavak: fiatalok; fiatal szavazók; Lengyelország; politikai párt; pártrendszer; politikai kommunikáció; demokrácia; politikai kultúra; átalakulás

Bevezetés

Termékenyebbnek tűnik, ha a modern demokráciát normatív szempontból vizsgáljuk, és megpróbáljuk megérteni az érintett intézményeket funkcionális szempontból. Ezek mindegyike (parlamentek, pártok, tömegmédia, egyetemek, iskolák, civil szervezetek stb.) fontos szerepet játszik a polgárokkal szemben. Ennek a szerepnek a jelentősége még nagyobb a bimbózó demokráciákkal rendelkező országokban, amelyek sikeresen átalakultak politikailag és gazdaságilag, de még mindig küzdenek a társadalmi változásokkal kapcsolatos problémákkal (a mentalitás, az államhoz és a joghoz való legnépszerűbb hozzáállás vagy a társadalmi tőke tekintetében). A mai demokrácia minősége nagymértékben függ attól, hogy milyen típusú inputok érkeznek mind a politikai elitből, mind magukból az állampolgárokból (Easton, 1965, 32. o.). A demokrácia legitimitációja objektív tényezőktől függ (az intézmények hatékonysága és eredményessége (Linz, 1978, 16-24. o.), de szubjektív tényezők is szerepet játszanak (a polgárok részéről érzett befolyás (lásd: Linz és Stepan, 1996, 17. o.). Ezek a tényezők együttesen

---

¹ Politikai Tudományok Intézete, Krakkói Pedagógiai Egyetem (Lengyelország)

amelyek egy politikai rendszer értékével kapcsolatos közös meggyőződéseket alakítanak ki. Ezért

- a demokrácia stabilitása szempontjából - rendkívül fontos, hogy *"olyan helyzetre törekedjünk, amelyben minden nagyobb politikai pártnak a lakosság számos szegmenséből vannak támogatói"* (Lipset, 1960, 31. o.). A támogatás önmagában azonban nem elegendő. Itt a legfontosabb az a fajta kapcsolat, amely a pártokat a polgárokkal összeköti. A gyakorlatban azonban sok pártvezető gyakran nem mutatja sem teljes megértését, sem elfogadását annak a társadalmi szerepnek, amelyet a politikai elitnek kellene játszania. Ez természetesen kétségekhez és a polgárok által feltett kérdésekhez vezet: kit szolgál valójában a demokrácia² ?

A politikai pártok és vezetőik ma az úgynevezett szimbolikus elit részét képezik: a társadalmi kommunikációs csatornákat ellenőrző és a *vox populi* alakításában részt vevő csoportok és egyének (Czyżewski, Kowalski és Piotrowski, 1997, 17. o.). Így a politikai diskurzus szerkezetének megváltoztatásával ezek megpróbálnak egy külön "igazság-rendszert" létrehozni, és ennek következtében a kollektív tudat fölötti ellenőrzést megszerezni (Foucault, 1975, 30. o.; 1977, 113-114. o., 2005). Társadalmi státuszuk és az ebből fakadó hozzáférésük a tömegmédiához azt jelenti, hogy a politikusok cselekedetei és véleménye fontos szerepet játszik a közvélemény (tudás és ideológia) formálásának folyamatában egy adott területre vonatkozóan (van Dijk, 1993, 46-47. o., 2012, 17. o.). Ebben az értelemben ők szolgáltatják a demokrácia legitimitásának legfontosabb érveit. A politikusok cselekedetei (különösen az általuk nyilvánosságra hozott vélemények) "okozati erővel bírnak, megváltoztatják az egyének és csoportok közötti kapcsolatrendszert, befolyásolják a dolgok alakját", míg "a politikai nyilatkozatok és manifesztumok a valóság értelmezését, értékelési kritériumokat nyújtanak, a "mi" körébe tartoznak, biztosítják a konkrét cselekvések végrehajtásához szükséges energiát, társadalmi tényeket teremtenek" (Bartmiński, 2010, 16. o.). Az ilyen hatalomnak felelősséggel is együtt kell járnia: "nyilvánvalónak tűnik, hogy a politikusok felelősek a politikai osztályról alkotott sajátos kép kialakításáért és még sok más, a kollektív tudatban jelen lévő jelenségért, és ennek következtében a politikusok felelősek azért is, hogy a tudat ilyen összetevői milyen hatással lennének a konkrét társadalmi tevékenységekre" (Łabędź, 2003, 318. o.).

---

² A "verseny", amely Joseph Schumpeter számára a demokrácia meghatározásának részét képezi (Schumpeter, 1976, 269. o.), jó példa erre. Elméletileg a polgárokat szolgálja, akik számos egymással versengő politikai ajánlat közül választhatnak. Ennek eredményeként jobb minőségű "terméket" kellene eredményeznie, amelyet a

választópolgár a politikai piacon "megvásárol". A gyakorlatban azonban a verseny a politikai diskurzust destruktív versengéssé (antagonizmussá) változtathatja, amely az állampolgár számára nem egy adott párt tulajdonságairól nyújt információt, hanem arról, hogy a többi párt mennyivel rosszabb (Mouffe, 2005, 18. o.).

Módszertan és kutatási problémák

Ez a cikk arra tesz kísérletet, hogy meghatározza a politikai pártok és a lengyel fiatalok közötti hatékony kommunikáció legfontosabb akadályait. Maga a probléma azonban sokkal általánosabb hangsúllyal bír, és nem korlátozódik a lengyelországi helyi helyzetre. A szerző által elfogadott fő feltevések azzal a meggyőződéssel kapcsolatosak, hogy a múlt század 80-as éveiben és a 90-es évek elején demokratizálódási folyamatokba kezdett közép- és kelet-európai országok még mindig próbálják megtalálni a módját annak, hogy miként kezeljék az átalakulással kapcsolatos legfontosabb kihívásokat - a civil társadalom (újra)létrehozását és a politikai diskurzus új, demokratikus kultúráját. Ezek a problémák nagyrészt egy nem demokratikus rendszerhez való sokéves alkalmazkodás következményei, ami gyakran nem civil módon való cselekvést jelentett (például korrupció). Joseph L. Klesner szavaival élve: "a volt szovjet blokkban az elnyomás és a felügyelet hosszú története elriasztotta az embereket attól, hogy széles körben társuljanak másokkal, ami az apátia politikai szokásaihoz vezetett ezen országok polgárai körében" (2007, 2. o.). A demokrácia új mechanizmusokat tett lehetővé, amelyek nem voltak kezdeti fogva "tökéletesek", sokan félreértették őket, és hosszú távú alkalmazkodást igényelnek (lásd: Agh, 2001).

Megértve, hogy minden társadalmi változás (egy adott társadalom kultúráját tekintve) evolúciós jellegű és valamilyen társadalmi mozgás része, a szerző feltételezi, hogy a posztkommunista társadalmaknak most lehetőségük van arra, hogy ezt a folyamatot érdemben felgyorsítsák. Ez az esély a polgárok fiatal generációjához kapcsolódik.

– gyakran ugyanolyan idős, mint maguk a demokráciák. Az attitűdök és értékek a társadalomban képviselt rendszerek két tényező kölcsönhatásának eredményeként jönnek létre:

(1) az idősebb generációk szándékos vagy nem szándékos befolyásolása és (2) a jelenlegi (politikai, gazdasági és társadalmi) helyzethez való megfigyelések és alkalmazkodás³. Ebben az értelemben minden új társadalom folyamatosan "válk" (Sztompka, 1991, 1993). Egy új generáció, amely nem volt kitéve a nem demokratikus állam befolyásának, - bár ez csak egy lehetőség - a változások kezdeményezőjévé válhat (Inglehart, 1977; Inglehart és Welzel, 2005, 98. o.). A "jelentős mások" - szülők, tanárok, politikusok, média - még mindig jelentős befolyással vannak a fiatalok nézeteire. És ez a befolyás - különösen a "polgári kultúra" szempontjából fontos értékek, mint a bizalom, a tisztelet, a szolidaritás, a kulturált vita szabályai, a megértés és a törvények tiszteletben tartása, népszerűsítése szempontjából - nem mindig pozitív. A szerző ezért számos kutatási kérdést vet fel, többek között: Lehetnek-e a fiatalok választási magatartásának tipikus vonásai

³ A polgárok folyamatosan tanulják, hogy mit érdemes tenni, és mi az, ami kifizetődő azáltal, hogy szimbolikusan jutalmazták vagy büntetik őket a döntéseikért (Rosenstone és Hansen, 1993, 10. o.).

az embereket azonosítani? Milyen hatással vannak ezek a magatartásformák demokráciánk minőségére? Milyen szerepet játszanak a politikai pártok a demokratikus politikai kultúra alakításában? Mik az elsődleges hibáik? Milyen tényezők és mely területeken tartják vissza a fiatalokat a politikai szerepvállalástól?

Ha a politikai pártok valóban felelősséget akarnak vállalni a demokrácia minőségéért, akkor hosszú távon nem marginalizálhatják a legfiatalabb polgárokat. Ezeknek a szervezeteknek - definíciójuk szerint - közvetíteniük kell a társadalom (egyének és csoportok) és a politika között. Ezeknek a szervezeteknek egyrészt szükségük van társadalmi támogatásra, ami a cselekvésükhöz szükséges energiában nyilvánul meg; másrészt - a megfelelő működés érdekében - hatékonyan kell diagnosztizálniuk és megoldaniuk a különböző társadalmi csoportok problémáit. Lengyelország esete azonban azt mutatja - és ez a fő kutatási hipotézis -, hogy a pártok ritkán próbálnak tartós kapcsolatot ápolni a fiatal választói generációval, nem figyelnek a fiatalok esetleges problémáira, és nem kezelik ezeket elég fontosnak ahhoz, hogy a nyilvános vita részévé váljanak, végül pedig a választások során instrumentálisan használják ki a fiatalok által képviselt szavazóerőben rejlő mennyiségi potenciáljukat. A legfontosabb akadályok ismertetése érdekében a szerző saját kutatási projektjének adatait idézi, amelynek célja a lengyelországi diákok társadalmi és politikai életének teljes körű leírása volt, különös hangsúlyt fektetve a lengyel fiatalok által a 2011-es elnökválasztás során tanúsított konkrét attitűdök és magatartásformák leírására. Tekintettel arra, hogy mind a gazdasági, mind a szervezeti tényezőket figyelembe kell venni, a többlépcsős mintavételi módszert tartották a legmegfelelőbbnek. Az első szakaszban az egyetemeket határozták meg mintavételi egységként, majd a második szakaszban a karokat, a harmadik szakaszban az intézeteket/tanszékeket, a negyedik szakaszban a fő tantárgyakat, az ötödik szakaszban pedig a tanéveket. A véletlenszerűen kiválasztott csoportok összes hallgatója alkotta a kutatócsoportot. A 2012 közepén végzett felmérésben Lengyelország 16 állami felsőoktatási intézményének összesen 994 hallgatója vett részt. Hangsúlyozni kell, hogy a fent leírtak szerinti kutatócsoportos mintavételi módszer nem teszi lehetővé közvetlen általánosító következtetések megfogalmazását országos szinten, de feltételezhető, hogy az ebben a cikkben tárgyalt kérdések meglehetősen általánosak, ezért a "politikai pártok és a fiatal polgárok" kapcsolatának jobb megértése általánosságban is lehetséges. A kutatócsoport két fontos jellemzőjét is meg kell említeni, nevezetesen a minta méretét és a válaszadók életkorát. A megkérdezett diákok 80%-a a 18-24 éves korosztályból került ki, és csaknem ugyanekkora arányban (79%) 1989-ben vagy később születtek. Az átlagéletkor 22 év volt. A kutatócsoport 58%-a volt nő és 42%-a férfi válaszadó, ami megfelel a lengyel diákok körében feljegyzett nemi struktúrának⁴. A szerző idézi továbbá a számos, a

⁴ Az elemzés során az eredményeket mérlegelték, hogy ezt az aránytalanságot

nemzetközi kutatási projektek (pl. *Eurobarométer*, *Európai Szociális Felmérés*) és a tekintélyes lengyelországi felmérő ügynökségek által végzett országos felmérések. Ennek célja, hogy megfelelő kontextust teremtsen az idézett érvekhez, lehetővé téve egy adott probléma erőteljesebb hangsúlyozását vagy a leírtak új megvilágítását. Ezért a szerző összefoglalja a fiatal polgárok politikai folyamatokban betöltött szerepéről és helyéről szóló tudományos diskurzus megállapításait is.

Az átalakítás programozása

Ha elfogadjuk azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a rendszerváltozás "a politikát, a gazdaságot és a társadalmat megváltoztató folyamatok konglomerátumaként" (Marzęcki, 2013a, 26. o.) határozható meg, akkor az ilyen változások értékelésénél figyelembe kell venni a jelenség többdimenziós jellegét (Marody, 1996; Wnuk-Lipiński, 2005, 49-50. o.)⁵. Hosszú távon nemcsak a változások módszerei, végrehajtása és ellenőrzése értékelhető, hanem a célok is. Ezt a megközelítést képviseli Claus Offe (2004), aki szerint a posztkommunista országok rendszerváltozásai során két fázist kell megkülönböztetni. Az első a szabályok bevezetése (tervezése), a második a szabályok végrehajtásának hatásai. Az első két dimenzió (politikai és gazdasági) tekintetében a célok gyakorlatilag megvalósultak. A demokratizálódás, a társadalmi-politikai pluralizmus és a piacorientált gazdaságra való áttérés számára kedvező feltételek megteremtésével együtt, *befejezett ténynek* tekinthető. Annak ellenére, hogy ezek fontos és tagadhatatlan eredmények, ez nem jelenti azt, hogy ezeket nem kellene kritizálni, különösen a nem megfelelően működő aspektusok tekintetében. Tekintettel a demokrácia minőségének javítására irányuló folyamatos erőfeszítések szükségességére (Schmitter, 1994), valóban szükség van az ilyen nyilvános vitákra - amelyek nem teszik semmissé a nyilvánvaló eredményeket -. Az átalakulás társadalmi hatásai - mentalitásunk, politikai kultúránk, a közsférában uralkodó attitűdök - azonban a legkétségesebbnek számítanak. A kritika fő pontjai a politikai (többnyire választási) részvétel szintjéhez, a politika és a közügyek iránti érdektelenséghez vagy a nem polgári szokásokhoz (pl. a személyes vagy intézményi bizalom alacsony szintje, a törvények tiszteletének hiánya, amorális familiarizmus) kapcsolódnak (Sztompka, 2007, 265-301. o.). Ezek egy része az 1989 előtti, nem demokratikus szakaszban alkalmazott alkalmazkodási stratégiák eredménye; fontos azonban megjegyezni, hogy a demokrácia olyan folyamatokat is eredményez, amelyek eltántoríthatják az egyéneket az aktív részvételtől. A meggyőződés

---

kijavítva.

⁵ Dominika Kasproicz a szimbolikus kifejezést használja: "az átalakulás viharos korszaka"

(Kasprowicz, 2015: 158).

hogy a szavazásnak kevés vagy semmilyen hatása nincs, jó példa erre: az ilyen meggyőződéssel rendelkező egyének gyakran elriadnak a cselekvéstől. Ezt a paradox helyzetet tágabb kontextusban írja le Marek Simlat, aki rámutat a közéleti aktivitás számos olyan akadályára, amelyek magával a demokráciával együtt járnak: (1) a mai politika összetett jellege, amely a polgártól jobb tudást követel meg, amelynek megszerzése magas pszichológiai költségekkel jár⁶; (2) a társadalmak sokszínűsége, amely különböző érdekelletéteket generál, ami az állampolgári kompetencia kognitív és affektív akadályát jelenti; (3) a hatalommal járó tudás vezető szerepe. Ahogy Simlat fogalmaz, "a polgárokat szakértőkkel helyettesítik"; (4) az informatikai technológiák nem megfelelő használata, amelyek "inkább a polgárok feletti ellenőrzés növelését szolgálják, mintsem az interakció támogatását"; (5) a képviselőkbe vetett bizalom hiánya, hogy támogassák az átlagpolgárokat a releváns társadalmi és politikai jellegű kompetenciák és készségek megszerzésében (Simlat, 2008, 25-26. o.).

A társadalmi dimenzióban az átalakulás célja a polgári társadalom (újra)létrehozása volt. Egy rendszer pozitív konszolidációja mindig a demokratikus értékek beágyazódását kell, hogy feltételezze két szinten: a politikai elit és a nyilvánosság szintjén, és ezért a demokratikus politikai kultúra újjáteremtését igényli (Pridham, 1995, 166-203. o.). Számos közép- és kelet-európai ország esetében ez a kihívás különösen nehéznek bizonyult a demokratikus és polgári hagyományok hiánya miatt, amelyek értékes hivatkozási pontként szolgálhatnak a pozitív magatartásminták kialakításához (Antoszewski 2000). Nyilvánvalónak tűnik, hogy a politikai kultúra megváltoztatása csak hosszabb idő alatt történhet meg, hosszú távú társadalmi gyakorlatok ösztönzésével, az állampolgári nevelés megfelelő kialakításával vagy a polgárok (különösen a nem demokratikus gyakorlatokhoz nem szokott fiatal generáció) politikai szocializációjának lehetővé tételével. A Ronald Inglehart által leírt normatív változás mechanizmusa a legfiatalabb polgárokat helyezi előtérbe (Inglehart, 1977). Ahogy Radosław Marzęcki írja Inglehart következtetéseihez fűzött kommentárjában, "minden egyes új generáció, amely más körülmények között nevelkedik, mint az előtte élők, részben új normákkal és a valóság értelmezésének módjaival járul hozzá a társadalmi élethez és a nyilvános térhez, jelentősen befolyásolva az attitűdök, értékek és viselkedési minták változását" (2013b, 63. o.). Az oktatási erőfeszítéseknek a fiatal generációra való összpontosítása a legfunkcionálisabb megközelítés, mivel figyelembe veszi a társadalmi változások természetes dinamikáját. Fontos, hogy a fiatal polgár formálásáért felelős intézmények (iskola, egyetem), valamint a szimbolikus elitek (politikusok, média) megértsék ennek a dinamikának a logikáját, hiszen ez a "kulcs" a társadalmi átalakulás céljának eléréséhez, amely még nem teljesült ki teljesen.

---

⁶ Hosszú távon úgy tűnik, hogy a mai társadalmakra jellemző a fogyatkozó motiváció a választásokon való részvétel költségeinek viselésére (Marzęcki, 2013, 29-46.

o.).

Minőségi potenciál

Annak ellenére, hogy a lengyel társadalom egésze előreszlik, a fiatalok még mindig nagy társadalmi csoportot alkotnak, és fontos minőségi tőkével rendelkeznek. A lengyel Központi Statisztikai Hivatal (GUS) adatai szerint (2014. júniusi állapot szerint) 3446376 állampolgár tartozik a 18-24 éves korosztályba. Ha azonban elfogadjuk a 25 éves kor (önkéntes) felső határt, akkor további 557519 állampolgárral kell számolni (1. táblázat).

táblázat: A korcsoportok valamelyikébe tartozó lengyel állampolgárok száma

Életkor (tartomány)	A polgárok száma
18	430,106
19	449,834
20	473,228
21	492,119
22	516,574
23	537,871
24	546,644
25	557,519
18-24	3,446,376
18-25	4,003,895
A választásra jogosultak száma 2014-ben (európai parlamenti választások)	30,636,537
A lengyelek lakossága	38,483,957

Forrás: Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym (Népesség. Állam és struktúra a terület szerint), GUS, Warszawa 2014.

Ebben az értelemben "ezek (...) rendkívül fontos szerepet játszanak egy politikai rendszer legitimációs folyamatában, tehát a demokrácia társadalmi alapjainak kialakításában és megszilárdításában" (Marzęcki, 2013b, 19-20. o.). Az ilyen mennyiségi potenciálnak van egy pragmatikusabb dimenziója is, mivel jelentősen befolyásolhatja a választások végeredményét⁷. Például a két legnagyobb lengyel politikai párt (PO, PiS) a 2014-es uniós parlamenti választásokon egyenként mintegy 2200000 szavazatot kapott. (2. táblázat). Összesen több mint 7 millió szavazatot adtak le az összes választási bizottságra. Ebből következően a 18-25 éves korosztály képviselőinek száma

⁷ Például a 2011-es parlamenti választásokon 30762931 választásra jogosult volt.

tartomány adja nekik a hatalmat, ami - legalábbis elméletileg - jelentős hatással van a politikai színtér alakjára.

2. táblázat: A politikai pártokra leadott szavazatok száma a 2014-es európai uniós parlamenti választásokon
választások

Party	Szavazatok száma
Jog és Igazságosság (PiS)	2,246,870
Polgári platform (PO)	2,271,215
Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD)	667,319
Az Új Jobboldal Kongresszusa (KNP)	505,586
Lengyel Néppárt (PSL)	480,846
Egyesült Lengyelország (SP)	281,079
Europe Plus - Your Movement (EP TR)	252,779
Lengyelország Együtt (PR)	223,733
Nemzeti mozgalom (RN)	98,626
Minden fél	7,069,485

Forrás: Nemzeti Választási Bizottság, <http://www.pkw.gov.pl>.

Hagyományosan az alacsony részvétel az uniós választásokon bizonyos értelemben "eltúlozza" egy adott csoport valódi jelentőségét. A 2011-es nemzeti parlamenti választások eredményei ebben az értelemben realisabb képet adnak. A győztes Platforma Obywatelska (PO, Polgári Platform) 5 629 773 szavazatot szerzett, míg a Prawo i Sprawiedliwość (PiS, Jog és Igazságosság) 4 295 016-ot. A fiatal szavazókkal gyakran kapcsolatba hozott Ruch Palikota (RP, Palikot Mozgalom) 1 439 490 szavazatra számíthatott, a lengyelek összesített szavazatszama meghaladta a 14 milliót.

Hogyan szavaznak a fiatalok?

Mint már korábban is hangsúlyoztuk, elméleti jelentőségű, hogy a fiatalok képesek alapvetően befolyásolni a képviselői intézmények struktúráját. Ez a feltételezés fontos része annak a tézisnek, hogy a lengyel fiatalokban nemcsak minőségi⁸ hanem mennyiségi⁹ potenciál is van. Aktivitásuk mutat némi

⁸ A választásra jogosult fiatalok (például 18-25 évesek) száma a választások.

⁹ A sajátos attitűdök, normák, értékhierarchiák, szükségletek és nehézségek, amelyeket az alábbiak tapasztalnak.

jellemző tulajdonságok, amelyek arra kényszerítenek, hogy a fiatal szavazókat reálisabb képet alkossunk feltételek. Ezek közé tartoznak:

– először is: a fiatalok választási preferenciái kiszámíthatóak: a nézetek struktúrája analóg a társadalom egészének struktúrájával.

táblázat: A politikai pártokra leadott szavazatok száma a 2011-es országos parlamenti választásokon

Party	Szavazatok száma
PO	5,629,773
PiS	4,295,016
RP	1,439,490
PSL	1,201,628
SLD	1,184,303
Minden fél	14,369,503

Forrás: Nemzeti Választási Bizottság, <http://www.pkw.gov.pl>.

– másodsor: a fiatalok nem stabil választói réteg: hűtlenek a pártokhoz, és rövid időn belül megváltoztatják preferenciáikat (4. táblázat). A választás napján megvalósult *exit poll felmérések* alapján arra lehet következtetni, hogy a 2011-es választásokon a fiatal szavazók (18-25 éves korosztály) többsége a PO-t támogatta, a PiS és az RP pedig a második és harmadik helyen állt preferenciáik alapján. Ez utóbbi volt az egyetlen párt, amely ebben a korosztályban több szavazatot szerzett, mint a teljes lakosság körében (10,02%). A 2014-es uniós parlamenti választásokon a Kongres Nowej Prawicy (KNP, az Új Jobboldal Kongresszusa) szerezte a legtöbb szavazatot a fiatalok körében. Míg a hat hónappal később tartott helyhatósági választásokon a Prawo i Sprawiedliwość¹⁰ volt az.

---

a fiatalok választási magatartását befolyásoló tényezők.

¹⁰ Érdemes megjegyezni, hogy mindkét 2014-es felmérés - annak ellenére, hogy egy felméréző ügynökség, az IPSOS készítette - különböző korosztályokra vonatkozik (18-25 és 18-29 évesek). Ezért a két felmérés összehasonlításához talán a "középiskolások és egyetemi hallgatók" kategóriára kellene összpontosítani, amelyet mindkét esetben használtak. Ebben a csoportban az európai parlamenti választások tekintetében a támogatottság a következőképpen oszlott meg: KNP - 28,4%, PiS - 20,4%, PO - 19,6%, SLD - 5,4%, PSL - 5,3%. Míg a helyi választásokon: PiS - 26,7%, PO - 20,5%, KNP -

15,9%, PSL - 13,9%, SLD - 6%, RN - 4,8%.

táblázat: A pártokra leadott szavazatok százalékos aránya a fiatal szavazók körében

Party*	2011 (18-25 éves korosztály)	2014 (EP) (18-25 éves korosztály)	2014 (helyi) (18-29 éves korosztály)
PO	32.7%	19.3%	22.5%
PiS	23.8%	21.5%	27.8%
RP	23.3%	5,5% (EP TR**)	-
PSL	6.6%	5.7%	14.9%
SLD	6.1%	5.1%	6.1%

Forrás: IPSOS és TNS OBOP *exit poll* felmérései.

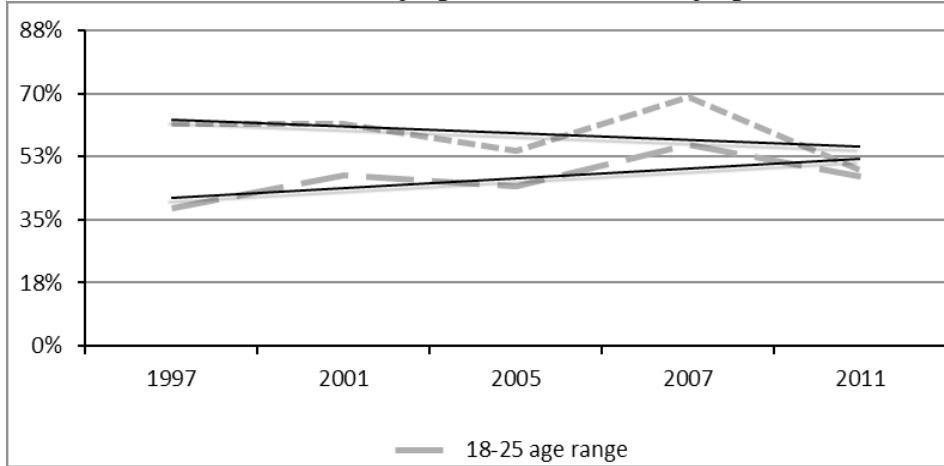
* a táblázat csak a kiválasztott politikai pártok eredményeit tartalmazza.

** Europa Plus Twój Ruch (Európa Plusz - A te mozgalmad)

– harmadszor: a fiatal választók tisztában vannak a jelenlegi politikai kínálat gyengeségeivel, ami egyrészt arra ösztönzi őket, hogy a "kisebbik rosszat" válasszák, másrészt pedig azt jelenti, hogy hajlamosabbak bizalmat szavazni az "új politikai kezdeményezéseknek". A következő kérdés megválaszolásakor: "Mi volt a fő oka annak, hogy az adott párt képviselőjére szavazott?" a diákok gyakran hangsúlyozták a "kisebbik rossz" választásával leírható motívumokat (pl. *nincs konkurencia; nem volt kire szavazni; nincs alternatíva; nincs más érdekes jelölt; nincs ésszerű jelölt; a többi párt még rosszabb; nem volt más választás; negatív szelekció*) vagy "egy új párt" (pl. pl. *vágyakozás a változásra; esélyt adni egy új pártnak; itt az ideje a változásnak; mások kormányoztak és nem vált be; valami újat akarok; új politikai erőt; a politika új arca; új minőség*).

– negyedszer (ami vitathatatlanul a legfontosabb jellemző): a fiatal szavazók a legkevésbé motiváltak a választásokon való részvételre az összes polgár közül (Bromley és Curtice, 2002; Park, 1999; Russell et al, 2002; Dermody és Hanmer-Lloyd, 2008). A lengyel társadalom elemzése során azonban egy nagyon érdekes tendencia mutatkozott (1. ábra). Kiderült, hogy 1997-2011 között a 18-25 éves korosztály átlagos részvételi szintje növekedett, míg az összes többi korosztály (26+) esetében csökkenő tendenciát mutatott, amint az a grafikonon is látható.

ábra: Választási részvétel a fiatal polgárok és más választópolgárok körében

Forrás: Polskie Generalne Studium Wyborcze (Lengyel Nemzeti Választási Tanulmány) és OBOP.

Fő akadályok

A fent említett adatok és azok elemzése lehetővé teszi, hogy a polgárok fiatal generációjára úgy tekintsünk, mint akik fontos szerepet játszanak a kortárs politikában jelen lévő társadalmi attitűdök kialakításában. A politikai élet gyakorlata azonban azt mutatja, hogy a politikai pártok nem használják ki teljes mértékben ezt a potenciált. Ez gyakran úgy történik, hogy a fiatalokat instrumentálisan kezelik, és a támogatásuk mennyiségi jellegére összpontosítanak, az adott választási kampányt szem előtt tartva. Ennek eredményeként a fiatalok még mindig "fejletlen politikai résznek" számítanak (Marzęcki, 2013d). Amikor megkíséreljük konkretizálni ezt a metaforát, meg kell próbálnunk azonosítani azokat a fő akadályokat, amelyek akadályozzák a lengyel politikai pártokat abban, hogy szorosabb kapcsolatot alakítsanak ki a fiatalokkal. Ezeknek az akadályoknak sokféle forrása van. Egyrészt ezeket a politikai intézmények és entitások (pártok, azok vezetői) hozzák létre. Másrészt a fiatalok sajátos attitűdjeiből (pl. a politikához való viszonyukból) fakadnak. Egyeseket nehezen kontrollálható társadalmi folyamatok (globalizáció, a társadalmi szféra mediatizálódása vagy az életmódváltás) generálnak. Az akadályok a társadalmi-politikai élet különböző aspektusaihoz kapcsolódnak, többek között:

Nyelv és kommunikáció

A média által vezérelt világban a tömegmédiá egyre fontosabb szerepet játszik a fontos eseményekről való tájékoztatásban (Hjarvard, 2008, 113. o.). A mediaticizáció jelensége a társadalom egészét, de annak minden alrendszerét, így a politikát is érinti. A médiatudósítások (amelyeket nagymértékben a politikusok inspirálnak) alakítják a kortárs politika fő értelmezési kereteit, és fontos sugallatként szolgálnak a nézők számára - nem annyira arról, hogy mit gondoljanak, hanem arról, hogy mit (a témákról) gondoljanak (McCombs, 2004; Strömbäck és Dimitrova, 2006; Strömbäck és Luengo, 2008). A tömegmédiá által gyakorolt hatalom vonzóvá válik a politikai pártok számára, amelyek igyekeznek ezt az eszközt felhasználni a diszkurzív hatalom feletti ellenőrzésért folytatott politikai küzdelemben. Andrzej Antoszewski írja, hogy a politikai küzdelem résztvevőinek célja mindig a hatalomhoz való hozzáférés, a különböző politikai erők közötti hatalommegosztás megváltoztatása vagy a hatalom megtartása (2004, 15. o.). A mai választási kampányok állandó jellege (Blumenthal, 1982; Helco, 2000, 17. o.; Charnock, 2005, 18. o.) azt jelenti, hogy a verseny "különböző területeken zajlik - minden olyan helyen, ahol a különböző pártok képviselői kapcsolatba léphetnek egymással" (Marzęcki, 2013a, 17. o.). A politika nyelve, a politikai diskurzust alakító nyelv tehát a valóság egyoldalú értelmezését, nem pedig leírását szolgálja. Emellett megfigyelhető, amit sok kutató a demokratikus politika modelljének - ahol a hangsúly a párbeszédre, a tanácskozássra és a társadalommal való közös nevező keresésére helyeződik - kiszorulása egy olyan modellel, amely az adminisztráción alapul (tehát szabályozást ír elő, és csak akkor lép párbeszédbe, ha társadalmi ellenállásba ütközik) (Król, 2012; Habermas, 2012). Mindez rendkívül romboló hatású a társadalom számára, amelynek nincs lehetősége arra, hogy számos közérdekű problémáról önálló véleményt formáljon. A társadalmi-politikai életet tudatosan elemezni próbáló egyén közvetlen tapasztalatai megszűnnek a vélemények forrásául szolgálni. Ehelyett a tömegmédiá egyre több helyzetben válik közvetett információforrássá (Sztompka, 2007, 340-341. o.). Ezt a jelenséget már Charles Wright Mills is leírta *A hatalmi elit* (1956) című művében, azzal érvelve, hogy történelmileg megfigyelhető és megfigyelendő a társadalmak átalakulása a tömegmodell irányába. Azt állítja, hogy ez a fajta átalakulás a XIX. század első felétől kezdve a modern társadalmak egyik fő jellemzője. A politikának ez a "tömeges" jellege - Mills szerint - azt jelenti, hogy mindenki az információknak és a propaganda tartalmának kitett tárgy.

A média kommercializált logikája arra kényszeríti, hogy "gyarmatosítja" a kortárs politikát, arra kényszerítve a politikusokat, hogy a különböző viselkedéseikhez kapcsolódó előnyöket a fő céljuk szempontjából számítsák ki: a győzelemért vagy a győzelemért folytatott küzdelem szempontjából.

hatalmon maradnak (Strömbäck, 2008, 240. o.; Wayne, Mackenzie és Cole, 2006, p. 344). A mainstream médiában való láthatóság nyilvánvalóan hatékonyabb és költséghatékonyabb stratégia, mint a választók számára a (legtöbb esetben amúgy is a legérdekesebb) találkozó. A média közvetítése egyirányú. A néző, olvasó vagy hallgató passzív befogadói szerepet játszik, ami csak tovább erősíti azt a meggyőződést, hogy nincs befolyása a politikára. Az ilyen emberek könnyen találnak mentséget a részvételi motivációjuk hiányára: "A választás eredménye ugyanaz lesz, akár részt vesznek, akár nem" (Rosenstone és Hansen, 1993, 21. o.). Különösen a fiatalok azok, akik gyakran a következőképpen indokolják a politikai szférából való kivonulásukat: *Nem szavazok, mert a szavazatom nem igazán számít; végül is mindent a politikusok döntenek el.* Ugyanakkor, amint azt az Eurobarométer felmérése is megerősíti, a politikai vitákban való részvételt a fiatalok a politika befolyásolásának leghatékonyabb módjának tartják (*Flash Eurobarometer 202*). A politikai, a média és a társadalmi szféra közötti kapcsolatokat elemezve arra a következtetésre jutunk, hogy ezek valóban összekapcsolódnak, sőt függnek egymástól. A témaválasztás kritériumait meghatározva a tömegmédiák alkalmazkodásra kényszeríti a politikusokat. Az ebből eredő jelenségek (pl. politikai konfliktusok gerjesztése, uszító nyelvezet, régi választóvonalak felidézése, új jelenségek és társadalmi változások figyelmen kívül hagyása) a politikát még kevésbé teszik vonzóvá a fiatal polgárok szemében. John C. Green és Daniel M. Shea rámutat, hogy a politika "új stílusa", amely a negatív kampányokra, a szenzációs információk médiaközvetítésére és a nagy pénzre összpontosít, politikailag gyakran elidegeníti a fiatalokat (2007, 21. o.; lásd: Hayes, Scheufele és Hüge, 2006). Mindezt találóan foglalja össze egy idézet a *Pokolenie '89-ből. Aksjologia i aktywność młodych Polaków (Nemzedék 1989. A fiatal lengyelek axiológiája és aktivitása)*: "A probléma, amellyel a politikai elit - eddig - nem tudott megbirkózni, a fiatalokkal való kommunikáció: figyelembe kell vennie a szemlélet- és értékváltozások dinamikáját, olyan nyelven kell kifejezni, amelyet természetesebbnek és nem mesterkéltnek tartanak, végül - képesnek kell lennie a fiatal polgár és a politikus közötti távolság lerövidítésére, akit az előbbi gyakran megbízhatatlannak és kegyvesztettnek tart" (Guzik, Marzęcki és Stach, 2015, 48. o.).

A politikai pártok arculata

Éppen a politikai osztály megbízhatatlansága az, ami újabb akadályt jelent a politikai pártok és a fiatalok közötti szorosabb kapcsolatok kialakításának útjában. Ami kiemelendő, az a fiatalok által megfogalmazott kritika szintje, amelyet gyakran tovább általánosítanak. Az 5. táblázat tartalmazza a

a diákok által az egyes politikai pártoknak a lengyel politikára gyakorolt hatásával kapcsolatban alkotott értékítéletek összefoglalása. A válaszadókat arra kérték, hogy véleményüket egy ötfokozatú skála segítségével fejtse ki, ahol az "1" a negatív véleményt, az "5" pedig a pozitív véleményt jelentette. A "3,00" átlagérték a pozitív és a negatív vélemény közötti egyensúlyt jelentette, és egyetlen politikai párt sem lépte túl ezt a pontot a pozitív véglet felé. A Platforma Obywatelska (2,96) volt a legjobban értékelt párt, míg a Prawo i Sprawiedliwość (2,34) kapta a legalacsonyabb értéket. Az átlagértékek közötti különbségek kicsik, és - úgy tűnik - kevésbé jelentősek, mint az a következtetés, hogy minden párt egyformán rossz.

táblázat: Az egyes pártok politikai szintérré gyakorolt hatásának értékelése lengyel diákok által készített (N=994)

Véleménye szerint milyen hatással vannak az egyes pártok (fakultások) a lengyelországi politika. Az "1" azt jelenti: "nagyon negatív", és "5" - "nagyon pozitív".	
	Az 1-5 skála átlaga
PO	2.96
PSL	2.87
SLD	2.77
RP (TR*)	2.75
PJN**	2.56
SP	2.45
NP	2.39
PPP***	2.36
PiS	2.34

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

* TR (Az Ön Mozgalma) ** PJN (Lengyelország az első); *** PPP (Lengyel Munkáspárt)

Ennek az akadálynak a jelentősége még nagyobb, ha figyelembe vesszük a politikai vezetés válságára utaló egyéb adatokat (Marzęcki, 2013c). Azokat a pártvezetőket, akiket következetesen tisztességtelennek, megbízhatatlannak, hatalom és a pénz hajszolásától vezéreltnek és elsősorban a saját ügyeikkel törődőnek tartanak, nem tartják elég tiszteltetreméltónak ahhoz, hogy előmozdítsák a jó polgári magatartás normáit (6. táblázat).

6. táblázat: Lengyel diákok politikai osztálya (N=994)

Hogyan jellemezné a politikusokat általában? Véleménye szerint túlnyomórészt	
Őszinte	3%
Tisztességtelen	69%
Nem tudom.	28%
Megbízható	4%
Megbízhatatlan	78%
Nem tudom.	18%
Törődj Lengyelországgal	4%
Törődjenek magukkal	79%
Nem tudom.	17%

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

Ezt a problémát tágabb kontextusba helyezve, ahogyan azt a cikk címe is megfogalmazza, érdemes két kérdést feltenni a politikai elitnek a fiatal generáció életében betöltött szerepével kapcsolatban. Először is, ki rendelkezik a fiatal generáció szemében elegendő tekintéllyel ahhoz, hogy segítsen megerősíteni a pozitív - polgári - magatartásmintákat? Van-e valaki, akire a fiatalok hallgatnának? Másodsor, milyen viselkedésmintákat erősítenek meg a fiatal generációban? Vagyis, hogy a politika végül is milyen módon jeleníti meg magát a fiatalok számára?

Politikai programok

Az ilyen jellegű akadályok annak a következményei, hogy nincs - vagy gyenge - kapcsolat a politikai programok (de az azokat közvetítő nyilvános/politikai diskurzus is) és a fiatal generáció valós problémái között. Problémás a kínáltak objektív minősége is, azaz a fiatalok problémáinak diagnózisai és a problémamegoldás módjainak részletessége nem tekinthető elégségesnek. Amit a politikai programokkal kapcsolatban gyakran hangsúlyoznak, az azok általános jellege (Marmola, 2012). Ha a választási kampányok során a jelölteknek "kellene" hivatkozniuk a fiatal generáció problémáira, ez a legtöbb esetben nem jelent konkrét intézkedéseket. Az ilyen problémák konkrét megoldásait ritkán kezelik elég komolyan ahhoz, hogy komoly nézeteltérések okává váljanak a különböző politikai pártok között. Pedig nagyon könnyű azonosítani azokat a területeket, amelyeket a fiatalok a legproblémásabbnak tartanak. A felmérésben részt vevő diákoknak egy nyílt kérdést tettek fel (anélkül, hogy konkrét válaszra utaltak volna)

arról, hogy szerintük mi a legnagyobb probléma a lengyelek fiatal generációjában. A válaszok túlnyomó többsége (több mint 90%-a) a "munkanélküliséggel és a gazdasági helyzettel" kapcsolatos. Ebbe a kategóriába a következő problémák tartoztak: *munkanélküliség, alacsony fizetés a tapasztalatlan munkavállalók számára, kilátástalanság, rabló kapitalizmus, munkanélküliség a felsőfokú végzettség ellenére, általános helyzet a munkaerőpiacon, "ócska szerződések", nehéz beilleszkedés a felnőtt életbe, nincs jól fizető állás, nincs tisztességes munka, nincs jövőkép, nincs munkahely és nincs hol lakni, nincs olyan munka, amely érdekesnek és jól fizetettnek bizonyulna, nincs esély a fejlődésre, drága lakhatás.* A válaszadók által adott válaszok következő kategóriája (az összes válasz kevesebb mint 10%-át tette ki) az oktatással kapcsolatos vélt problémákhoz kapcsolódott: *az egyetemek problémás szerkezete, nincs összhang az oktatás és a munkaerőpiac között, oktatás, problémák az oktatással, a tanulmányok alacsony minősége, a lengyel oktatás színvonala, reménytelen oktatási rendszer.* A következő problémákat idézték a legkisebb gyakorisággal (kevesebb, mint 5%): *magas bűnözési ráta, az egyház befolyása, a hatóságok hiánya, alkoholizmus, tolerancia hiánya, parochializmus, érzékenység hiánya, fogyasztói társadalom, függőség, drogok, a jövőbeli nyugdíjak mértéke.*

A problémák ilyen hierarchiáját megerősíti a zárt kérdésre adott válaszok megoszlása is, amely arra vonatkozott, hogy a válaszadó szerint a javasolt témák közül melyik áll a legközelebb a fiatalokhoz (7. táblázat). Kiderült, hogy a gazdasággal kapcsolatos kérdések (munkanélküliség, munkaerőpiac, bérek, adók stb.) és a szociális problémák (egészségügyi szolgáltatások, oktatás, közlekedés, kultúra stb.) szerepeltek a leggyakrabban választott témák között.

A felmérés eredményei arra engednek következtetni, hogy ebben az összefüggésben a fiatal lengyelek leggyakrabban kifejezett kívánsága az, hogy a politikai elit lépjen fel a fiatal generáció marginalizálódása ellen (2. ábra). Ez a szubjektív érzés, amely az egyik legfontosabb akadálya annak, hogy a fiatalok jobban részt vegyenek a politikában, elsősorban azzal a meggyőződéssel függ össze, hogy a politikai pártok nem kívánnak a fiatalok problémáival foglalkozni, és passzívak a problémák kezelésében.

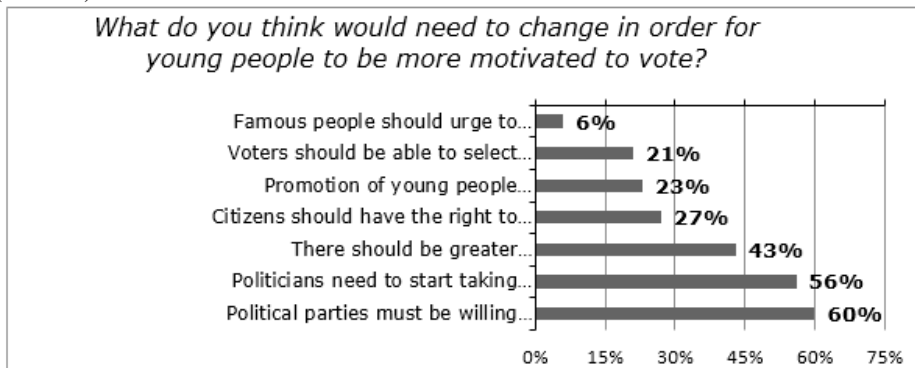

táblázat: Az egyes témák fontossága a polgárok számára (N=994)

Ön szerint az alábbi témák közül melyek a legfontosabbak a fiatalok számára?	
Kérjük, rendezd őket egy "1" (a legfontosabb) és egy "1" (a legfontosabb) közötti skálán. "5" (a bérleti szerződés fontos)	Átlagos
Gazdasági kérdések (munkanélküliség, foglalkoztatás, fizetés, adók, stb.)	1.73
Szociális kérdések (egészségügy, oktatás, közlekedés, kultúra stb.)	2.41
Világnézetek (állam és egyház viszonya, abortusz, polgári egyezmények, kábítószeresek legalizálása stb.)	2.47
Politikai kérdések (állami jövőkép, a politikai pártok finanszírozása, külpolitika stb.)	3.72
Történelmi kérdések (a múlt értékelése, történelmi politika stb.)	4.39

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

2. ábra: A lengyel diákok ötletei a választási részvétel növelésének módjáról (N=994)

* A százalékos értékek nem adják ki a 100-as értéket, mivel a válaszadók egyenél több választ is megjelölhettek.

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

A válaszadók többsége hangsúlyozza, hogy a legnagyobb problémáik, kérdéseik és véleményük figyelmen kívül marad a közbeszédben (8. táblázat).

8. táblázat: Lengyel diákok a közbeszédéről (N=994)

Véleménye szerint a fiatalok problémái és kérdései kellőképpen képviselve vannak-e a közbeszédben?	
Igen	5%
Nem	81%
Nem tudom.	14%

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

A felek és a nyilvánosság közötti kapcsolatok

A frusztráció fő forrása ebben az összefüggésben a fiatalok politikai pártokkal való alacsony szintű azonosulása. Ez a jelenség a lengyel társadalom egészére jellemző, de a fiatal generációban különösen szembetűnő. Tágabb összefüggésben ez a politikai pártok alacsony reprezentativitásának - objektív - problémájával függ össze, amelyek képtelenek olyan politikai programmal előállni, amely megfelel a társadalom elvárásainak. Ezt a problémát azonban szubjektív szempontból is lehet elemezni, és úgy értelmezni, mint a polgárok azon meggyőződését, hogy a pártok csak a saját jólétükkel törődnek, nem pedig a társadalom mint olyan (vagy a választóik) jólétével. A pártok és a fiatalok közötti kapcsolatok diszfunkcionális jellege ezt eredményezi:

(1) negatív vélemények e szervezetekről, például az a meggyőződés, hogy a politikai pártok nem próbálják megoldani a fiatalok szempontjából fontos problémákat (9. táblázat):

(2) az a meggyőződés, hogy a politikai pártok megbízhatatlanok. A Ruch Palikota fiatal támogatóinak 21%-a például a felmérés során teljes mértékben meg volt győződve arról, hogy a párt, amelyre szavaztak, "semmit" sem fog megvalósítani a kampány során tett ígéreteiből. Egy másik esetben 16%-uk fejezte ki meggyőződését, hogy ez a párt megbízhatatlan (és csak 2%-uk hitte, hogy a Ruch Palikota teljesen megbízható).

(3) a fiatalok és a politika közötti együttműködés hiánya felek. A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy a lengyel fiatalok önkéntes szervezetekben való tevékenysége - ha egyáltalán - leggyakrabban a nem politikai környezetre korlátozódik (sportklubok, kulturális és vallási szervezetek).

9. táblázat: Lengyel diákok a politikai pártok reprezentativitásáról (N=994)

Milyen mértékben képviselik a politikai pártok a fiatalok érdekeit? ("1" - nem a legkisebb mértékben, "5" - a legnagyobb mértékben)	Átlagos
RP	3.33
PO	2.65
SLD	2.60
KNP	2.46
PJN	2.27
PiS	2.20
SP	2.10
PSL	2.07
PPP	1.99

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

(4) az a meggyőződés, hogy a politikai pártok megbízhatatlanok. A Ruch Palikota fiatal támogatóinak 21%-a például a felmérés során teljes mértékben meg volt győződve arról, hogy a párt, amelyre szavaztak, "semmit" sem fog megvalósítani a kampány során tett ígéreteiből. Egy másik esetben 16%-uk fejezte ki meggyőződését, hogy ez a párt megbízhatatlan (és csak 2%-uk hitte, hogy a Ruch Palikota teljesen megbízható).

(5) a fiatalok és a politika közötti együttműködés hiánya felek. A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy a lengyel fiatalok önkéntes szervezetekben való tevékenysége - ha egyáltalán - leggyakrabban a nem politikai környezetre korlátozódik (sportklubok, kulturális és vallási szervezetek).

Érdemes megjegyezni, hogy a lengyeleknek csupán egynegyede vallja, hogy bármilyen kapcsolatban áll a politikai pártokkal (10. táblázat). Ebbe beletartoznak azok, akik úgy jellemzik kapcsolatukat, hogy "azonosulnak" valamely párttal, és azok is, akik e kapcsolat gyenge jellegét hangsúlyozzák. Másrészt 72%-uk vallja, hogy nem érez semmiféle kötődést egy párthoz vagy politikai frakcióhoz.

10. táblázat: A lengyelek kapcsolata egyes csoportokkal és társadalmi körökkel

Milyen erősen érzi a rokonságot a következő csoportokkal és társadalmi körökkel?				
	Affinitást érzek (azonosulás, erős affinitás, gyenge affinitás)		Nem érzek rokonságot és nem azonosulok vele.	
	Összesen	18-24 éves korosztály	Összesen	18-24 éves korosztály
Család	99%	-	0%	-
Rokonok és bizalmas barátok	98%	-	1%	-
Lengyelország	95%	73%	2%	5%
Az én nemzetem	95%	96%	2%	4%
A város, ahol élek	95%	94%	4%	7%
Régió	88%	89%	10%	9%
Európa	80%	89%	15%	9%
Szakmai csoportom	72%	71%	21%	23%
A munkahelyem	64%	54%	25%	27%
Egy szervezet vagy társaság	27%	37%	66%	61%
Párt vagy politikai frakció	25%	24%	72%	75%

Forrás: saját elemzés a következők alapján: *Co łączy Polaków?* (Mi köti össze a lengyeleket?), CBOS jelentés, BS/168/2013, <http://www.cbos.pl>.

INFORMÁCIÓ: A táblázat nem tartalmazza a "Nem tudom" válaszra vonatkozó adatokat. kategória.

Egy másik fontos megfigyelés, hogy a leírt problémák megkülönböztetik a lengyel társadalmat a többi európai társadalomtól, beleértve - érdekes módon - a többi posztkommunista országot is (11. táblázat). A politikai pártokhoz való kötődés érzése sokkal erősebb Bulgáriában vagy Szlovákiában, amint azt az *Európai Szociális Felmérés* adatai is mutatják. A diákfelmérésünkhöz hasonló időszakban megvalósult felmérésben (6. forduló) a felnőtt lengyelek 27%-a jellemezte magát valamilyen párt szimpatizánsának, és csak 8%-uk állította, hogy ez a kapcsolat "nagyon szoros". A politikai pártokhoz való kötődéssel

kapcsolatos szubjektív meggyőződés sokkal kevésbé hangsúlyos a

fiatal polgárok (18-24 évesek), ami számos európai országra jellemző. Ez azonban nagyon is jellemző a fiatal lengyelekre, akik közül mindössze 12% vallja magát valamilyen politikai párttal kapcsolatban állónak.

11. táblázat: A politikai pártokhoz való kötődés a kiválasztott európai országokban

Van olyan politikai párt, amelyhez jobban kötődik, mint a többi párthoz, vagy amelynek szimpatizánsának tekinti magát?				
	Ige n		Ne m	
	Összesen	18-24 éves korosztály	Összesen	18-24 éves korosztály
Danmark	71%	65%	29%	35%
Hollandia	61%	48%	39%	52%
Svájc	57%	40%	43%	60%
Belgium	52%	41%	48%	59%
Bulgária	52%	35%	48%	65%
Németország	51%	45%	49%	55%
Nagy-Britannia	47%	24%	53%	76%
Szlovákia	43%	28%	57%	72%
Spanyolország	42%	33%	58%	67%
Portugália	36%	27%	64%	73%
Cseh Köztársaság	33%	14%	67%	86%
LENGYELOR SZÁG	27%	12%	73%	88%

Forrás: saját elemzés az *ESS 6. fordulójának (2012)* adatai alapján.

Gyakran hangsúlyozzák, hogy a politikai (és választási) részvétel egyik meghatározó tényezője az a meggyőződés, hogy az egyén cselekedeteinek van értelme. Minél erősebb a meggyőződés, annál valószínűbb, hogy az adott cselekedetre sor kerül. A pártok felnőtt választópolgárainak többsége elismeri, hogy nincs egyetlen olyan politikai párt sem, amely teljes mértékben megérdemelné a szavazatot a parlamenti választásokon (12. táblázat). Kiderül azonban, hogy még ha a fiatal választók úgy döntenek is, hogy részt vesznek a választásokon, szavazatuk rituális jellegű, és a jogosultságába vetett hit nélkül történik. Míg a lengyelek 69%-a vall ilyen nézeteket, addig a fiatal polgárok (18-24 éves korosztály) körében ez az arány 78%-ra ugrik¹¹.

---

¹¹ Jakiej partii potrzebują Polacy (Milyen pártra van szüksége a lengyeleknek?), CBOS Report, BS/123/2013, <http://www.cbos.pl>.

12. táblázat: Az egyes politikai pártokra való szavazás meggyőződésének mértéke

Van-e olyan politikai párt Lengyelországban, amelyre teljes meggyőződéssel szavazhatna a parlamenti választásokon?			
Pártválasztók	Igen	Nem	Nem tudom.
PO	38%	58%	4%
PSL	32%	66%	2%
PiS	60%	36%	4%
SLD	40%	60%	0%
Egyéb	37%	58%	5%
Határozatlan	10%	80%	10%
Szavazati joggal nem rendelkező	12%	83%	5%

Forrás: *Jakiej partii potrzebuja Polacy?* (Milyen pártra van szüksége a lengyeleknek?), CBOS Report, BS/123/2013, <http://www.cbos.pl>.

A fent bemutatott tényezők csoportja azt mutatja, hogy a politikai pártok és a társadalom, különösen a fiatal generáció közötti kapcsolat jellege nem szoros. A pártokat, amelyeknek definíció szerint közvetítő szerepet kellene játszaniuk a polgárok és a politikai rendszer között, olyan entitásoknak tekintik, amelyek valójában nem is érdekeltek ebben a közvetítésben. Sok fiatal lengyel szerint a pártok nem képviselik a meggyőződésüket, nézeteiket vagy azt, ami fontos számukra, ezért ha a polgárok részt vesznek a politikai életben (választások), azt gyakran meggyőződés nélkül teszik.

Szociális

Ebben a tekintetben minden korlátozás azzal a ténnyel függ össze, hogy a politikai pártok a jelek szerint nem érdeklődnek a fontos - hosszú távú és széles körű - társadalmi tendenciák iránt, például a fiatalok életmódbeli változásai iránt. Több mutatóval kapcsolatban akár a "de-politizálódás" kifejezéssel is megkockáztatható egy új életmód leírása, amelyben a politika már csak marginális (Marzęcki, 2015).

A fiatalok politikai részvételének tudományos leírása - amint arra Szijska Kovaceva rámutatott - figyelmet fordít a tartósabb attitűdökre, olyan kifejezéseket használva, mint pl.: "az állampolgári jogok feladása" (Adsett, 2003), a politikai tőke összeomlása, a fiatalok "depolitizálása" (Vrcan, 2002), a "társadalom gyengesége" (Tivadar, Polona, 2002), "marginalizáció" (Svynarenko, 2001) vagy "anómia" (Adnanes, 2000). Ezeket ritkán tekintik a fiatalok életmódváltásának kifejeződésének és hatásának. Ahogy Radosław Marzęcki hangsúlyozza,

"a mindennapi viselkedés új modellje lényegében elhanyagolja a politikát és mindazt, ami politikai, mint nem vonzó. Az értékhierarchiában a politika és a kormányzás (tágabb értelemben) távoli helyeket foglal el. A politika sem a fiatalok szabadidejének kitöltésére szolgál, amelyet inkább a szórakozásnak szentelnek. Aligha a munkától mentes idő eltöltésének módja (pl. beszélgetési témaként)" (Marzęcki, 2015).

Az ilyen depolitizálás fő tünetei a következők:

- (1) a politika alacsony helyzete a mindennapi szükségletek hierarchiájában;
- (2) nem követi a médiában megjelenő politikai híreket;
- (3) ritkán vesz részt politikai témájú beszélgetésekben (családdal, barátokkal);
- (4) inkább szórakozás-orientált, mint társadalmi-politikai tevékenységek a szabadidőben (pl. önkéntes munka);
- (5) a hierarchikus tekintélyek (pl. az ország, a politikai pártok) meggyengülése (Inglehart, 1999: 250:251; Dermody és Hanmer-Lloyd, 2008: 155).

Mint korábban említettük, hangsúlyoznunk kell, hogy az említett jelenségek nem csak a fiatalokra jellemzőek, hanem inkább számos társadalom egyetemes jellemzőit írják le. Paul Howe rámutat arra, hogy - például a választásokon való nem részvétel - egyrészt nem korlátozódik a legfiatalabb polgárokra, másrészt pedig nem új keletű jelenség (2006, 138. o.). A politikai apátia vagy az elidegenedés olyan tendenciára jellemző, amely - különböző mértékben - minden társadalom része. Számos szerző a modern nyugati társadalmakat politikamentesítve írja le (Terrén, 2002, 167. o.), kiemelve a fiatal generáció apátiáját (Tyyskä, 2009, 151. o.). Ez a magyarázat ésszerűnek tűnik annak fényében, hogy az ezekben a társadalmakban az 1970-es években végbemenő normatív változások (a poszt-anyagi értékek nagyobb mértékű elfogadása felé) és az ezzel kapcsolatos következmények (pl. a hierarchián alapuló tekintélyek összeomlása) erőteljesebben tükröződtek a fiatalok attitűdjeiben. Ők azok, akik jóléti államokban (fizikai és szociális biztonsággal rendelkezve) nőttek fel, akik megerősítették azokat a viselkedésmintákat, amelyekben fontos a formális - hagyományosan felfogott - politikától való távolságtartás (Inglehart, 1999, 236. o.). A depolitizálódás olyan kifejezés, amely szintén találónak tűnik a posztkommunista országok helyzetének leírására. Ott is folyamatban van a politikát befolyásoló (pl. a politikai diskurzust befolyásoló vagy akár a politikai elitet formáló) elfogadott normák és értékhierarchia változása. Hanna Palska ezt a következőképpen írja le: "a nyugati példaképek, divatok és szubkultúrák a politikai korlátok összeomlása után - szinte egyik napról a másikra - befolyásolták a lengyelországi mindennapi életet" (2009, 122. o.). A modern, integrált és globalizált világ adta új lehetőségeket a fiatalok nagyon csábítóan

tartják, a politika

csak egy az érdeklődésre számot tartó témák közül. Az, hogy a normatív változás folyamatban van, tagadhatatlan. A lényegének meg nem értése hozzájárul a pesszimista, széles körben elterjedt jóslat önbeteljesüléséhez: a fiatalok nem lesznek eléggé motiváltak ahhoz, hogy osztozzanak az országért való felelősségben, és nem adják át a következő generációknak az ilyen magatartás szükségességébe vetett hitet.

Politikai

Bizonyos akadályok okai a politikai pártok oldalán keresendők. Hangsúlyozni kell, hogy a politikai részvétel első tapasztalatai a legfontosabbak az ezzel kapcsolatos jövőbeli attitűdök szempontjából (Kovacheva, 2005, 22. o.). Éppen ezért bizonyos szimbolikus helyzeteket a fiatal választók (a politika iránti fejlett érdeklődés nélkül) fontos mérföldköveknek tartanak, amelyeket a politikai részvétellel kapcsolatos jövőbeli értékítéletekben használnak fel. Ezek alapján döntenek később arról, hogy érdemes-e viselni a részvétel adott pszichológiai költségeit. A politikai gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a pártok (politikuskok) és a fiatal generáció közötti kapcsolatokban a negatív minták erősödnek. Fontos kiemelni a következő pontokat:

- (1) a pártok képtelenek vagy nem hajlandóak hosszú távú kapcsolatokat kialakítani a fiatal választókkal;
- (2) a fiatalok potenciáljának instrumentális megközelítése (a választások előtti mozgósításra korlátozódik);
- (3) nincs folytonosság a választási kampány befejezése után felmerült problémák kezelésében; a 2011-es parlamenti választások előtti és utáni Ruch Palikota erre jó példa. A választási kampány (erősen a fiatal választókra orientált) nyelvezetét, tartalmát és formáját a választások után néhány hónappal feladták azzal, hogy a vezető - a baloldal vezetésével kapcsolatos konfliktusok szításával - azt üzentte a fiatal választóknak, hogy a kampány fő pontjai megszűnnek a nyilvános (médiá)diskurzus fontos részei lenni. Ruch Palikota korábbi támogatói közül sokan csalódtak voltak egy ilyen megközelítés miatt, amint azt a választások után néhány hónappal végzett diákfelmérés eredményei is mutatják (13. táblázat). Kiderült, hogy ilyen rövid idő elteltével az RP-re szavazó fiataloknak csak több mint a fele (52%) nyilatkozott úgy, hogy ismét támogatná az RP-t. A legfiatalabb szavazóknak, tehát azoknak, akik gyakran még nem szavaztak korábban, rengeteg okuk van arra, hogy elégedetlenek legyenek az első választási tapasztalataikkal, és ez befolyásolhatja jövőbeli attitűdjeiket, mint szavazó (vagy nem szavazó) polgárokat (Russell et al, 2002).

13. táblázat: A Ruch Palikotáról szavazó diákok döntései (2012 közepén) (N=168)

Ha a jövő vasárnap rendeznék a parlamenti választásokat, melyik pártra szavazna? (a RUCH PALIKOTA-t támogató szavazók eredményei)	
Ugyanaz, mint korábban	52%
Egyéb	14%
Nem fogok szavazni	8%
Nem tudom.	26%

Forrás: a szerző saját tanulmánya.

Promóciós

Elhangzott, hogy a politikai pártok a fiatal generáció szemében nem túl vonzóak (ezt tükrözi a fiatalok érdektelensége a pártok működése iránt) és negatívak (a pártok és a politikusok hajlamosak nem polgári viselkedésmintákat kialakítani). Ebben az összefüggésben érdemes hangsúlyozni, hogy a politikai pártok hiányoznak arról a területről, ahol az értékes magatartásformálás hatékony és nagyszámú polgárt céloz meg. Itt a PR-ről és a (társadalmi) reklámról van szó. A következetes (az állampolgári részvételt célzó) promóciós stratégia hiánya mind a politikai pártok, mind a civil szervezetek (társadalmi célú reklám) részéről nyilvánvaló. Ez utóbbiakat a politikusok gyakran bizalmatlanul kezelik. Ez motivációként kellene, hogy szolgáljon egy szélesebb körű vitára arról, hogy a politikai elitnek és a tömegmédiának milyen szerepet kell játszania a nyilvános vita szerkezetének alakításában (a tárgyalt témák fontossága szempontjából), főként a választási kampányidőszakban. Mennyiben kell, hogy ez a politikusok számára lehetőséget jelentsen a - gyakran érzelmekkel teli - tartalmak bemutatására, és mennyiben kell, hogy a polgárok nevelését és politikai szocializációjuk elősegítését szolgálja?

Strukturális (emberi erőforrások)

A fiatalok nem csak a közbeszéd vagy a politikai programok szempontjából vannak marginalizálva, hanem - ahogyan azt oly gyakran hangsúlyozzák - a politikai hierarchián belül is nehéz utat járnak be. Az "elakadt" előléptetési csatornák egyik eredménye például az, hogy számos köz- vagy politikai intézmény nem reprezentatív jellegű (ez számos országra igaz; lásd: Mahidi, 2010, 59. o.). Például a lengyel parlamentben a legfiatalabb politikai

a képviselők (30 év alattiak) az összes képviselő mindössze 2%-át teszik ki (14. táblázat). 14. táblázat: A 7. forduló Szejm képviselőinek korszerkezete (2011-

2015)	A alatt. 30	30-39	40-49	50-59	60-69	70 felett
Szám	10	86	135	160	66	3
Perce- tage	2%	19%	29%	35%	14%	1%

Forrás: <http://www.sejm.gov.pl>.

A potenciális társadalmi vezetők kiválasztási és keresési mechanizmusainak hiánya még egy probléma, amelyre fel kell hívni a figyelmet. A politikai pártok lojalitást és alárendeltséget követelnek meg, míg a gyakran engedetlen és kreatív ötletekkel teli fiatalok nem felelnek meg az "engedelmes" tagság kritériumainak.

Perceptuális

A tárgyalt akadályok közül az utolsó a közérdeklődésre számot tartó témákról alkotott állampolgári vélemények kialakításának folyamatához kapcsolódik. Amint azt már említettük, a mediatisált világban a legtöbb információ, amely a környezetről szóló tudásbázisunkat formálja, a tömegmédiából származik. A tömegmédiá az, amely meghatározza a politikai szintér érzékelési határait, és értelmezést ad az eseményekhez. Az egyes politikai pártoknak vagy jelölteknek szentelt médiaidő mennyisége az egész politikai szintér érzékelésének módjával függ össze, annak az elvnek megfelelően, amely szerint a média nem annyira azt próbálja ráerőltetni a befogadóra, hogy mit gondoljon, hanem inkább arról, *hogyan* mit gondoljon. Lengyelországban 2005 után mind a Platforma Obywatelska, mind a Prawo i Sprawiedliwość a legnagyobb arányban részesül a médiában. A média gyakran foglalkozik azokkal a parlamenti frakciókkal (parlamenti klubokkal), amelyek képviselőit meghívják az aktuális műsorokba. Aggodalomra ad okot a választások előtti viták ritkasága, illetve a média logikája szerinti szervezésük (a nézettség elsődlegessége, az egyszerűség hangsúlyozása), amely gyakran ellentmond magának a demokrácia feltételezéseinek (ahol a médiához való egyenlő részvételt hangsúlyozzák). Az ilyen gyakorlatok leginkább azokat a választókat károsítják, akiket az úgynevezett politikai kifinomultság alacsony szintje jellemez, tehát hiányzik belőlük a politikai tudás vagy a politikai ügyek iránti érdeklődés (Luskin, 1987, 856-899. o., 2003, 238. o.; Zaller, 1992, 238. o.).

333; de Vreese és Boomgaarden, 2006, 34. o.; Haack, 2007, 24. o.).
Slovak Journal of Political Sciences, 15. évfolyam, 2015, 4. 353 sz.

Természetesen sok fiatal ebbe a kategóriába tartozik. A pszichológiai költségek viselésének motivációja nélkül, amelyeket az ismeretek elsajátítására tett erőfeszítések generálnak, a következőkkel kapcsolatos

a politikát, sokkal kevésbé értik a politikát, és a politikáról alkotott végső véleményük gyakran erősen sztereotipikus. Ennek következtében a fiatalok fogékonyabbak lehetnek a befolyásolásra (manipulációra), és az új, alternatív ajánlatok nem jutnak el ehhez a csoporthoz.

Következtetés

A fent említett akadályok, amelyek akadályozzák a hatékony és értékes kétirányú kommunikációt a lengyelországi politikai pártok és a fiatalok közötti kapcsolatokban, különböző pillanatokban és különböző intenzitással jelentkeznek. Ezek nem egyenletesen oszlanak meg minden politikai pártban, és nem is vonatkoznak a fiatal generációra *egységesen*. Kétségtelen azonban, hogy a két kategóriát elválasztó távolság nagyon nagy, és a demokrácia minősége szempontjából diszfunkcionálisnak bizonyul. Érdemes elkerülni az ilyen helyzet egyszerű és egytényezős diagnózisát. Steven Rosenstone és John Hansen szavai, miszerint "a polgárok azért vesznek részt a választásokon és a kormányzásban, mert ők mennek a politikába, és azért, mert a politika jön hozzájuk", jól összefoglalják a helyzetet (1993, 6. o.). A felelősség e kapcsolat minőségéért mind a fiatalok, mind a politikai elitnek oldalán áll. A hibák azonban nem oszthatók meg egyenlően. A politikai pozíciókat betöltő politikusok azok, akik (1) lehetővé teszik és (2) kötelezik őket a pozitív polgári magatartásminták előmozdítására. A cikkben említett akadályok olyan kihívást jelentenek, amelyet a politikusoknak észre kellene venniük és el kellene fogadniuk, de foglalkozniuk is kellene velük, hiszen a mai fiatalok magatartása fogja alakítani a "holnap demokráciáját" (Putnam, 1993; Putnam, 2000; Putnam, 1995; Skocpol és Fiorina, 1999; Norris, 2002; Krishna, 2002; Muller és Seligson, 1994). Ennek a kérdésnek a fontosságát Joerg Forbrig hangsúlyozza: "*a fiatalok a demokratikus legitimitással kapcsolatban is kiemelkedő szerepet játszanak. A legitimitás (...) magában foglalja (és közvetíti) az egyéni felfogásokat és meggyőződéseket, értékeket és identitásokat, készségeket és ismereteket. Ezek a referenciakeretek viszont a politikai szocializáció termékei, és a gyermekkor, a serdülőkor és a korai felnőttkor már régóta alapvető formáló időszaknak számít, amely után bármilyen mélyreható változás sokkal kevésbé valószínű. Következésképpen a jövőbeli demokratikus legitimitást bizonyos mértékig a fiatalok mai politikai szocializációja határozza meg*" (2005, 13-14. o.). A politikai pártok és vezetőik tehát a "kormányos" szerepét tölthetik be a "sodródó nemzedék"¹² számára, amely a sokszor kiaknázatlan erőforrások nagy csomagjával egy ismeretlen és bizonytalan irányba halad a jövő felé. Fontos, hogy ez nemcsak a saját jövőjükről, hanem az egész társadalom vagy politikai rendszer jövőjéről szól.

¹² Aldona Guzik, Radosław Marzęcki és Łukasz Stach (2015) "sodródó generáció" alatt az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején született lengyel fiatalokat értik.

Újabb referenciák

- ADNANES, M. (2000): Bolgár fiatalok a kilencvenes években: Társadalmi felfordulások, anómia és megküzdés. In: Mitev, P.-E. (szerk.): Balkán ifjúság és a másik felfogása, Szófia: LIK.
- ADSETT, M. (2003): A politikai korszakváltás és a demográfiai súly mint a fiatalok "jogfosztottságának" magyarázata a kanadai szövetségi választásokon 1965-2000 között. "Journal of Youth Studies", 6. évf. 6. sz. 3.
- AGH, A. (2001): Globalizáció és a közép-kelet-európai országok. In: Markowski, R., Wnuk-Lipiński, E. (szerk.): Transformative Paths in Central and Eastern Europe, Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- ANTOSZEWSKI, A. (2000): Społeczeństwo obywatelskie a proces konsolidacji demokracji. In: Czajowski, A., Sobkowiak, L. (szerk.): Studia z teorii polityki, vol. 3., Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- ANTOSZEWSKI, A. (2004): Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- BARTMIŃSKI, J. (2010): Język IV RP, czyli o karierze przecieku. Problem wiarygodności dyskursu publicznego. In: Czerwiński, R., Nowak, P., Przybylska, R. (szerk.): Język IV Rzeczypospolitej, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- BLUMENTHAL, S. (1982): New York: The Permanent Campaign (Az állandó kampány): Simon and Schuster.
- BROMLEY, C., CURTICE, J. (2002): Where Have All The Voters Gone? In: Park, A., Curtice, J., Thomson, K., Jarvis, L., Bromley, C. (szerk.): British Social Attitudes. The 19th Report, London: SAGE.
- CHARNOCK, E. J. (2005): Bush és az állandó kampányútvonala. "A közcél", III. kötet.
- CZYŻEWSKI, M., KOWALSKI, S., PIOTROWSKI, A. (1997): Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego, Kraków: Aureus.
- DERMODY, J., HANMER-LLOYD, S. (2008): Century British Youth: Political Alienated or an Engaged Critical Citizenry? In: Kane, L.T., Powell, M.R. (szerk.): Polgárság a 21. században, New York: Nova Science Publishers.
- DIJK, T.A. van (1993): Newbury Park: Elit diskurzus és rasszizmus: SAGE.
- DIJK, T.A. van (2012): The Role of the Press in the Reproduction of Racism. In: Messer, M., Schroeder, R., Wodak, R. (szerk.): Migrations: Interdisciplinary Perspectives, Wien: Springer.

- EASTON, D. (1965): New York: A politikai élet rendszerelemzése: Wiley.
- FLASH EUROBAROMETER 202 (Fiatal európaiak), A GALLUP Szervezet, Brüsszel. GESIS-adattár, Köln. ZA4542.
- FOUCALULT, M. (1975): Fegyelem és büntetés: a börtön születése, New York: Random House.
- FOUCALULT, M. (1977): Radikális filozófia, 17. szám.
- FOUCAULT, M. (2005): Foucault: A nyelvi diskurzus és az "igazság és hatalom". In: Wood, D., Medina, J. (szerk.): Truth: Engagements Across Philosophical Traditions, Oxford: Blackwell.
- FORBRIG, J. (2005): Bevezetés: A demokratikus politika, a legitimitás és a fiatalok részvétele. In: Forbrig, J. (szerk.): Revisiting Youth Political Participation: Challenges for Research and Democratic Practice in Europe, Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- GREEN, J.C., SHEA, D.M. (2007): Jobb bulit szervezni: Local Political Parties and the Youth Vote. In: Green, J.C., Shea, D.M. (szerk.): Green, J.C., Shea, D.M. (szerk.): Fountain of Youth: Strategies and Tactics for Mobilizing America's Young Voters, Lanham: Rowman and Littlefield.
- GUZIK, A., MARZĘCKI, R., STACH, Ł. (2015): Pokolenie '89. Aksjologia i aktywność młodych Polaków, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.
- HAACK, P. (2007): Beszélő beavatkozás: Külpolitikai keretek és azok feltételes hatása az egyéni attitűdökre, Saarbrücken: VDM Publishing.
- HABERMAS, J. (2012): Megválasztott, de mennyire demokratikus? "The Economist", 17.03.2012.
- HAYES, A.F., SCHEUFELE, D.A., HUGE, M.E. (2006): Nonparticipation mint öncenzúra: A nyilvánosság számára megfigyelhető politikai tevékenység a polarizált véleményklímában. "Political Behavior", vol. 28, no. 3.
- HELCO, H. (2000): Kampány és kormányzás: In: Ornstein, N., Mann, T. (szerk.): Ornstein, N., Mann, T. (szerk.): The Permanent Campaign and Its Future, Washington: The Permanent Campaign and Its Future: AeI Press.
- HJARVARD, S. (2008): A társadalom mediatizálódása. A média mint a társadalmi és kulturális változások közvetítőinek elmélete. "Nordicom Review", 29(2) sz.
- HOWE, P. (2006): Politikai ismeretek és választási részvétel Hollandiában: Összehasonlítások a kanadai esettel. "International Political Science Review", 27. kötet, 2. szám.
- INGLEHART, R. (1977): The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics, Princeton: Changing Values and Political Styles among Western Publics, Princeton: Princeton University Press.

- INGLEHART, R. (1999): A posztmodernizáció csökkenti a tekintély tiszteletét, de növeli a demokrácia támogatottságát. In: Norris, P. (szerk.): Oxford: Critical Citizens, Global Support for Democratic Governance (Kritikus polgárok, a demokratikus kormányzás globális támogatása): Oxford University Press.
- INGLEHART, R., WELZEL, CH. (2005): Modernizáció, kulturális változás és demokrácia. The Human Development Sequence, New York: Cambridge University Press.
- KASPROWICZ, D. (2015), A radikális jobboldal Lengyelországban - a fősodortól a peremig. In: Minkenberg, M. (szerk.): Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process, New York: Routledge.
- KLESNER, J.L. (2007): Társadalmi tőke és politikai részvétel Latin-Amerikában: Evidence from Argentina, Chile, Mexico, and Peru. "Latin American Research Review", 42. kötet, 2. szám.
- KOVACHEVA, S. (2005): A fiatalok megfiatalítják a politikai részvétel mintáit? In: Forbrig, J. (szerk.): Revisiting Youth Political Participation: Challenges for Research and Democratic Practice in Europe, Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- KRISHNA, A. (2002): A politikai részvétel fokozása a demokráciákban: Mi a társadalmi tőke szerepe? "Comparative Political Studies", no. 35.
- KRÓL, M. (2012): Europa w obliczu końca, Warszawa: Czerwone i Czarne.
- ŁABĘDŹ, K. (2003): Odpowiedzialność polityków za niektóre opinie i przekonania społeczeństwa. "Rocznik Nauk Politycznych", no. 5.
- LINZ, J.J. (1978): Válság, összeomlás és újrakiegyenlítődés: The Breakdown of Democratic Regimes, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- LINZ, J.J., STEPAN, A. (1996): Baltimore: A demokratikus átmenet és konszolidáció problémái Dél-Európában, Dél-Amerikában és a posztkommunista Európában: Johns Hopkins University Press.
- LIPSET, S.M. (1960): Lipsets: Politikai ember: Garden City: The Social Bases of Politics: Doubleday.
- LUSKIN, R.C. (1987): A politikai kifinomultság mérése. "American Journal of Political Science", no. 31.
- LUSKIN, R.C. (2003): A mennyei nyilvánosság: Milyen lenne az ideális demokratikus polgárság? In: MacKuen, M., Rabinowitz, G. (szerk.): Választási demokrácia, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- MAHIDI, M. (2010): A fiatalok és a jogtalanok? A fiatalok jogainak védelme Európában, Brüsszel: Európai Ifjúsági Fórum.
- MARMOLA, M. (2012): Odbiór programów partii politycznych a partycypacja polityczna młodzieży. In: Turska-Kawa, A. (szerk.): Polityka w opinii młodych.

- Idee - Instytucje - Obywatele, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2012.
- MARODY, M. (szerk.) (1996): *Oswajanie rzeczywistości. Między realnym socjalizmem a realną demokracją*, Warszawa: Instytut Studiów Społecznych.
- MARZĘCKI, R. (2013a): *Styl uprawiania polityki. Kształtowanie i utrwalanie podziałów politycznych we współczesnej Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.
- MARZĘCKI, R. (2013b): *Młody obywatel we współczesnej demokracji europejskiej*, Warszawa: Elipsa.
- MARZĘCKI, R. (2013c): *Młodzi obywatele a kryzys przywództwa politycznego w Polsce*. "Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne", no. 38.
- MARZĘCKI, R. (2013d): *Fiatal lengyelek: Kialakulatlán politikai "rés"*. "Przegląd Politologiczny", no. 3.
- MARZĘCKI, R. (2015): *Depolityzacja jako element stylu życia młodzieży*. "Przegląd Politologiczny", 1. sz.
- McCOMBS, M. (2004): *A napirend meghatározása: Cambridge: The Mass Media and Public Opinion (A tömegmédiá és a közvélemény)*: Blackwell.
- MILLS, C. Wright (1956): *New York: The Power Elite: The Power Elite*, New York: Oxford University Press.
- MOUFFE, CH. (2005): *Abingdon: On the Political (A politikáról)*: Routledge.
- MULLER, E.N., SELIGSON, M.A. (1994): *Polgári kultúra és demokrácia: Az ok-okozati összefüggések kérdése*. "American Political Science Review", 88. szám.
- NORRIS, P. (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*, New York: Cambridge University Press.
- OFFE, C. (2004): *Capitalism by Democratic. Design? Demokratikus elmélet a hármás átmenet előtt Kelet-Közép-Európában*. "Társadalomkutatás, 71. évf. 3. szám.
- PALSKA, H. (2009): *Dawne i obecne badania nad stylami życia. Analiza dwu przypadków*. In: Gliński, P., Kościański, A. (szerk.): *Socjologia i Siciński. Style życia - Społeczeństwo obywatelskie - Studia nad przyszłością*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- PARK, A. (1999): *A fiatalok és a politikai apátia*. In: Jowell, R., Curtice, J., Park, A., Thomson, K., Jarvis, L., Bromley, C., Stratford, N. (szerk.): *British Social Attitudes. A 16. jelentés. Who Shares New Labour Values?*, Aldershot: Ashgate.
- PRIDHAM, G. (1995): *The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. In: Gunter, R., Diamandouros, P.N. (szerk.): *The Politics of Democratic Consolidation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- PUTNAM, R. D. (1995): *Tuning In, Tuning Out: A társadalmi tőke különös eltűnése Amerikában*. "PS: Politika és politikatudomány", 28(4) sz.

- PUTNAM, R. D. (1993): Princeton: Making Democracy Work: Princeton University Press.
- PUTNAM, R. D. (2000): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, New York: Simon and Schuster.
- ROSENSTONE, S.J., HANSEN, J.M. (1993): New York: Mobilizáció, részvétel és demokrácia Amerikában: Macmillan Publishing Company.
- RUSSELL, A., FIELDHOUSE, E., PURDAM, K., KALRA, V. (szerk.) (2002): Választói elkötelezettség és a fiatalok, London: <http://www.electoralcommission.org.uk> (2015.5.5.).
- SCHMITTER, P H. (1994): A demokrácia veszélyei és dilemmái. "Journal of Democracy", 5. kötet, 2. szám.
- SCHUMPETER, J. A. (1976): London: Capitalism, Socialism, and Democracy: Allen and Unwin.
- SIMLAT, M. (2008): Niektorzy obywatele nie są Obywatelami. In: Łabędź, K. (szerk.): Bariery aktywności publicznej, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- SKOCPOL, T., FIORINA, M. P. (szerk.) (1999): Civic Engagement in American Democracy, Washington: Brookings Institution Press.
- STRÖMBÄCK, J. (2008): A mediaticizáció négy fázisa: A politika mediaticizálódásának elemzése. "The International Journal of Press/Politics", 13(3) sz.
- STRÖMBÄCK, J., DIMITROVA, D. V. (2006): Political and Media Systems Matter: A svédországi és az egyesült államokbeli választási tudósítások összehasonlítása. Államok. "The International Journal of Press/Politics", 11/4. szám.
- STRÖMBÄCK, J., LUENGO, O. G. (2008): Polarizált pluralista és demokratikus korporatista modellek: A választási tudósítások összehasonlítása Spanyolországban és Svédországban. "Nemzetközi Kommunikációs Közöny", 70/6. szám.
- SVYNARENKO, A. (2001): A fiatalok nemzeti, politikai és kulturális identitása: Tendenciák a posztszovjet Ukrajnában. In: Helve, H., Wallace, C. (szerk.): Youth, Citizenship and Empowerment, Aldershot: Ashgate.
- SZTOMPKA, P. (1991): Society in Action. A társadalmi válás elmélete, Chicago: The University of Chicago Press.
- SZTOMPKA, P. (1993): Oxford: Blackwell. SZTOMPKA, P. (2007): Zaufanie. Fundament społeczeństwa, Kraków: Znak.
- TERRÉN, E. (2002): Postmodern attitűdök: Kihívás a demokratikus Oktatás. "European Journal of Education", 37. évfolyam, 2. szám.
- TIVADAR, B., POLONA, M. (szerk.) (2002) : Átrepülés vagy átesés a repedéseken? Fiatalok a kockázati társadalomban, Ljubljana: A Szlovén Köztársaság Oktatási, Tudományos és Sportminisztériuma, Szlovén Köztársaság Ifjúsági Hivatala.
- TYYSKÄ, V. (2009): Ifjúság és társadalom: Torontó: A hosszú és kanyargós út,

Toronto:

- Canadian Scholars' Press.
- VRCAN, S. (2002): Ifjúság: Politika, szubpolitika és antipolitika. Horvátország esete a nyolcvanas évek közepétől. In: Tivadar, B., Polona, M. (szerk.): A horvátországi demokrácia és a horvátországi demokrácia: Flying Over or Falling Through the Cracks? Fiatalok a kockázati társadalomban, Ljubljana: A Szlovén Köztársaság Oktatási, Tudományos és Sportminisztériuma, Szlovén Köztársaság Ifjúsági Hivatala.
- VREESE, C.H. de, BOOMGAARDEN, H. G. (2006): Médiaüzenet-áramlások és személyközi kommunikáció A közvéleményre gyakorolt hatások feltételes jellege. "Kommunikációkutatás, 33. évf. 33. szám, 1. szám.
- WAYNE, B. , MACKENZIE, C., COLE, R. (2006): Belmont: Conflict and Consensus in American Politics: Cengage Learning,.
- WNUK-LIPÍŃSKI, E. (2005): Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- ZALLER, J. (1992): Cambridge: The Nature and Origins of Mass Opinion: Cambridge University Press.